

A James Joyce életműkiadás munkálatainak tervezete

1. Célkitűzések

A kutatási program végterméke James Joyce életművének tudományosan megalapozott, „kritikai igényű”, annotált kiadása, az e munka inspirálta fordítás- és interpretációelméleti belátások hasznosítása, s mindezek révén a magyarországi Joyce-recepció felélénkítése és elmélyítése. Végző célja azonban több ennél: a szövegkiadás és a hozzá vezető munkafolyamat lesz az a középpont, amely köré kikristályosodhat a magyar Joyce-kutatóközpont, a trieszti, zürichi és dublini hasonló intézmények méltó társa, az egyik legelevenebb humán tudományos nemzetközi együttműködésrendszer hazai kapcsolódási pontja. A szövegen végzett munka egyben e kutatóközpont speciális területét is meghatározza: a fordítás és interpretációelmélet, valamint a kultúratudományok felől tekint az európai szcénára. A munka eredendően *alapkutatás* jellegű: filológiai érvek és bizonyítékok alapján, közvetlenül támaszkodva a nemzetközi Joyce-filológia naprakész eredményeire, egy definitív, standardizált, további vizsgálatokra alkalmas szöveget kívánunk megállapítani, amelynek minden egyes szöveghelye visszavezethető az eredeti, kinyilvánított szerzői szándéokra, illetve a kétséges esetekben tudományos indokokkal alátámasztható legjobb kompromisszum mellett foglal állást. Ily módon munkánk szükségszerűen interdiszciplináris: a modern (angol) filológia, a recepció- és kultuszkutatás, az összehasonlító irodalomkutatás, a fordításelmélet, a modern magyar irodalomtörténet, a kritikátörténet, az ír művelődéstörténet, a kultúratudományok apparátusát, eszközrendszerét, értelmezési struktúráját alkalmazza, felhasználja eredményeiket, és további eredményekkel szolgál számukra.

A várható eredmények négy szférában jelentkeznek.

1. Az új, hiteles Joyce-szöveg hatása. A Joyce újraolvasás, újrafordítás végző eredményei, a kötetek eljutnak a „civil” olvasóhoz, aki, ha nem is érzékeli a mögöttük álló tudományos apparátus teljes spektrumát, segítséget kap a befogadáshoz (egyrészt a kultúrtörténeti háttérrel feltáró annotációk, másrészt a garantált minőségű szöveg révén), ily módon a Joyce-életmű a magyar kulturális köztudatnak az eddiginél szerveesebben részévé válhat. A keletkező új szöveg érdeklődést (új olvasókat), ugyanakkor értőbb olvasást generál: ezt tekintjük vállalkozásunk „alkalmazott tudományos” hozadéknak.

2. A kritikai igényű kiadás tudományos hatása. A gondozott és annotált szövegek hatása a szorosán értelmezett tudományos közösségen belül még koncentráltabb. Olyan kötetek jönnek létre, amelyek jól hasznosíthatók az oktatásban, amelyek nagy segítséget nyújthatnak az egyetemistáknak, és például diplomadolgozatok fontos forrásává válhatnak. Minthogy a kutatócsoport tudományos fokozattal rendelkező tagjai valamennyien rendszeresen tartanak Joyce-előadásokat, vezetnek szemináriumokat illetve szakdolgozatokat, ezt a hatást máris tapasztalják.

3. Hatás a modern filológiára és az irodalomtudományra. A vállalkozás sajátos újszerűsége, hogy a kutatócsoportban együtt dolgoznak, és együtt – gyakran egymással vitatkozva – érvényesítik szempontjaikat az angol és a magyar irodalom kutatói, meghaladva azt a gyakorlatot, amely a modern filológiát (esetünkben anglisztikát) és a magyar irodalomtörténetet elhatárolt, egymással nem érintkező tudományterületeknek tekinti. Ez az együttműködés (a projektnek hajtott közvetlen hasznán kívül) reményeink szerint jó hatással lehet a modern filológia egész magyarországi spektrumára, mert arra figyelmezteti a kutatókat, hogy nem csupán a nemzetközi trendekbe való kreatív bekapcsolódás a feladatuk, hanem a nemzetközi trendek közvetítése is a hazai kulturális szcéna felé. Ugyanígy a magyar irodalomtörténet számára is előnyös a közös munka, mert a recepciókutatás új szempontokat ad a századelő és a századközép magyar irodalmának alakulástörténetéhez. És amikor a magyar irodalomtörténész minden eddiginél pontosabban érti, mi áll Joyce szövegében, akkor pontosabban fogja érteni Babits elismerő, vagy Szerb Antal elutasító véleményének motívumait is, vagy éppen a szabadságnak azt a különös kultúrtörténeti pillanatát, amikor 1947-ben Gáspár Endre fordítása megjelenhetett, mert az akadályozó erők közül éppen egyik sem volt elég erős.

4. Nemzetközi jelentőségű hatás a magyar Joyce-kutatásra. A kritikai igényű, annotált, magyar nyelvű Joyce-szövegkorpusz létrehozása ugyanakkor csak a kutatási program minimális célja. A maximális cél: egy nemzetközi kapcsolatokkal és kisugárással rendelkező Joyce-kutatóközpont alapjainak kiépítése. Ez a kutatóközpont hosszú távon méltó társa lehet a Zürichben, Triesztben, Dublinban működő hasonló intézményeknek. A nemzetközi Joyce-kutatást nem csupán az életmű és a kultusz magyar vonatkozásainak feltárásával gazdagíthatná (habár az ilyen törekvéseket is komoly érdeklődés kíséri), hanem a fordításelmélet és az interkulturalitás dimenzióival gazdagíthatná a nemzetközi szcénát.

A kutatóközpont lehetőségére a „hasznosítás” részben még visszatérünk.

James Joyce életmű-kiadást tervezünk tehát, vagyis közvetlenül e szövegkiadás textológiai és annotációs munkálataihoz kérünk támogatást. Összkiadásról egyelőre nem beszélhetünk, hiszen az utolsó regényt, a kanonikus életmű egyharmadát kitevő *Finnegans Wake*-et a hazai elméleti és gyakorlati recepció érdemben lefordíthatatlannak tekinti nem indoeurópai nyelvünkre. A fordítás- és nyelvelméleti keretekben folyó, a gyakorlat felé is nyitott műhelymunka azonban megnyitja annak lehetőségét, hogy középtávon akár a *Finnegans Wake* magyarországi recepciója is meginduljon, hogy a tudomány és az olvasó szemében is kimozdítsuk a fordíthatatlanság reménytelen státuszából. A kialakuló Joyce műhely lehet az a pont, amely köré az ehhez szükséges sokirányú szaktudás, kollektív kompetencia kikristályosodhat. Az életmű-kiadás fontosságát és időszerűségét pedig aligha kell indokolni. Joyce ma a huszadik századi világirodalom egyik legfontosabb szerzőjének látszik, és fontossága egyre nő, ahogyan egyre többet értünk meg belőle.

Az eddigi munkálatok alapján már jó néhány alapelv rögzíthető. A szövegek gondozása során nemcsak a sajtóhibákat, hanem – tiszteletben tartva a fordítók stilisztikai elgondolásait – a nyilvánvaló és világosan dokumentálható fordítási hibákat is ki kell javítanunk. De a legfontosabb, és a magyar olvasót leginkább zavaró hibák nem is ezek. A negyven évvel ezelőtti fordítók nem lehettek birtokában olyan segédanyagoknak, modern, jegyzetelt kiadásoknak, kommentár köteteknek, amelyek a mi rendelkezésünkre állnak, következképp számos, a kortársi Dublin valóságának ismeretére építő utalást nem értettek, vagy félreértettek. Ezen utalások egy részét könnyedén be lehet építeni a magyar szövegbe, más utalások megértése csak a hozzájuk tartozó ismeretek birtokában lehetséges. A jegyzeteknek kell továbbá áthidalniuk a lefordíthatatlanság eseteit is.

A legnagyobb nehézségeket természetesen az *Ulysses* kiadása támasztja. Ez az a mű, amelyik a szöveggondozáshoz és jegyzeteléshez komoly tudományos csapatmunkát igényel. A helyzetet itt az bonyolítja, hogy két teljes fordításszöveggel kell számolnunk: Gáspár Endre és Szentkuthy Miklós munkájával. A felmerülő problémák a műfordítás lehetőségének vagy lehetetlenségének elméleti és gyakorlati vonatkozásait érintik.

Általános tapasztalat, hogy Szentkuthy fordítása színesebb, szabadabb és nehezebben követhető, míg Gáspár Endréé szárazabb, laposabb, de pontosabb és érthetőbb. Ezen egyéni sajátosságok mögött azonban koncepcionális eltérés rejlik, a fordítás egyik alapkérdése. Gáspár fordítása végig fenntartja az idegenség érzetét, nem kívánja elfedni a fordítás, a közvetítettség nyomait. Szentkuthy viszont a nyelvi otthonosság, és ezzel az eredetiség

illúziójának felkeltésére törekszik. A kétfajta fordítói koncepció felismerése példát szolgáltat arra, hogy a fordításelméleti felismerések hogyan alkalmazhatók a gyakorlati döntésekben.

A különbség legjobban azokon a helyeken mutatkozik meg, amelyek valójában megoldhatatlanok. Amikor a második fejezetben az iskolában Stephen az Armstrong nevű diákot Pyrrhusról kérdezi, a fiú Szentkuthynál így felel: „Pyrrhus, tanár úr? Pyrrhus az egy móló”. Ez a mondat az eredeti ismerete nélkül érthetetlen: miért volna Pyrrhus egy móló? Gáspár Endre itt ezt írja: „Pyrrhusról, sir? Pyrrhus az egy *pier*.” (eredeti kurzív) Innen már megérthető, hogy a fiú, aki nem tudja a választ, morfológiai alapon asszociál, érdemi válasz helyett lényegében kétségbeesett szójátékot alkot. Csakhogy a magyar olvasó számára a *pier* szó idegen. Gáspár megoldása adottnak veszi azt a helyzetet, hogy itt egy idegen nyelvi és kulturális környezetben mozgunk, és ezt a „sir” megszólítással külön is megerősíti. Gáspár Endre abból indult ki, hogy arról a néhány emberről, aki elolvassa majd magyarul az *Ulysses*t (mindössze ezer példányról volt szó!) feltételezhető, hogy ismeri a *pier* szót. Szentkuthy ezzel szemben otthonos magyar környezetet kívánt imitálni, ezért mind a *sirt*, mind a *piert* magyarra fordította. Elvben igaza van, általában valószínűleg helyes, ha a fordítás nyelvi otthonosságot, természetességet teremt. Itt azonban a szójáték szervezi a narrációt, és ha nem tudjuk, hogy került a képbe a móló, elveszítjük a fonalat.

Az ideális megoldás az lenne, ha a végleges szöveg minden kérdéses ponton az ott jobban alkalmazhatót választhatná a két koncepció közül. Vagyis egyesíteni kellene a Szentkuthy- és a Gáspár-szöveg előnyeit. Ennek két módja adódik: Gáspár egyenletesen korrekt szövegét feljavítani Szentkuthy zseniális felvillanásaival, vagy Szentkuthy nagyon változékony színvonalú szövegéből kipurgálni a mélypontokat. Több szempontból is az utóbbi megoldás látszik előnyösebbnek, noha szerzői jogi problémákat mindkettő felvet. A fordítói mű integritását azonban mindenképp alá kell rendelni a szerzői mű integritásának. A fenti hely tehát így oldható meg: „Pyrrhus, tanár úr? Pyrrhus az *pier*. Egy móló.” Így nem sérül a *good continuity* sem a fiú szójáték-szerű asszociációja, sem Stephen további (a móló képéhez kapcsolódó) gondolatai tekintetében, azaz a magyar olvasót sikerült az anyanyelvi olvasóéval csaknem ekvivalens helyzetbe hozni: megközelítettük a fordítás ideális célját.

2. Előzmények

A Joyce-életmű új magyar kiadásának igénye és ötlete 1997 májusában, egy konferencián jelent meg a szakmai nyilvánosság előtt, (lásd: Kappanyos András: *Ulysses*, a nyughatatlan).

Ez az előadás már tartalmazott néhány mondatot, amelyek a gyakorlati kivitelezés irányába mutattak: „Ezt nem tudom másképp, mint kollektív keretekben elképzelni. Egy három-négy fős, tanácskozni és dönteni is képes csapat kellene hozzá, amelynek minden tagja járatos (persze, különböző mértékben) a munkához szükséges valamennyi diszciplinában: angol műfordításban, Joyce-filológiában, magyar stilisztikában, meg ami még kell. (...) Párhuzamosan kellene készíteni a végleges szöveget és a jegyzetapparátust, és az utóbbi alapján, ha kell, korrigálni az előbbit, nem pedig fordítva. Egyszerűen azért, mert itt fordításról van szó, amelynek az eredetit kell szolgálnia.”

A következő lépés az *Átváltozások* című folyóirat 1997-es, Joyce-Eliot-Pound tematikus száma volt (szerkesztette: Kappanyos András), amely számos, magyarul addig publikálatlan Joyce-szöveget tárt az olvasók elé, köztük a második verseskötet, a *Pomes Penyeach* teljes anyagát, mind a tizenhárom verset, a fiatalabb nemzedékhez tartozó fordítók tolmácsolásában.

Az életműsorozat első kötete, a *Költemények* 1999-ben jelent meg. Egyesítette a *Pomes Penyeach* (magyarul: *Krajcáros költemények*), valamint a magyarul 1958-ban megjelent *Kamarazene* anyagát, kiegészítve a verses pamfletekkel és az *Ecce Puer* című költeménnyel, létrehozva egy olyan kötetet, amely először mutatta be magyarul Joyce valamennyi kanonikus költeményét.

Vitathatatlan, hogy ez a kötet a magyar könyvkiadás elodázhatatlan adóssága volt, de nem az egyetlen, hiszen a *Dublini emberek* teljes szövege is utoljára 1959-ben, az Európa Kiadónál jelent meg magyarul. Néhány éve kiadtak ugyan egy diákkönyvtári kötetet ezzel a címmel, de ebben a tizenöt novellából kettő hiányzott, köztük a legutolsó, legterjedelmesebb és kiemelkedően legjelentősebb *A holtak* című. Ez a kiadás mind megjelenésében, mind a szövegek integritása iránti tisztelet tekintetében igen távol állt attól, amit reprezentatív publikációnak nevezhetünk. 2000-ben tehát kiadtuk a *Dublini emberek* új kiadását, a szöveget több száz helyen javítottuk, és a könyvhöz mintegy negyvenoldalny jegyzetapparátus tartozik.

A következő törlesztendő adósság Joyce egyetlen publikált drámája, a *Száműzöttek* volt, amely még sohasem jelent meg magyarul, kéziratos fordítása létezett csupán. 2001-ben Kappanyos András új fordításában jelent meg. Közben – különféle konferenciák és szemináriumok eredményeként – létrejött az a „három-négy fős, tanácskozni és dönteni is képes csapat”, amely immár intézményesen is továbbvihette a Joyce életműkiadás ügyét. 2001-ben egy sikeres OTKA pályázat adott kereteket ehhez.

A 2002-ben megjelent *Kisebb művek* című tartalmazza a *Költemények* és a *Dublini emberek* anyagát, valamint a színművet, jegyzetekkel, utószókkal és néhány további szövegjavítással. Először kerültek közlésre magyarul Joyce jegyzetei a *Száműzöttek*hez.

Ezután újabb, más léptékű feladat következett. Az *Ifjúkori önarckép* számos kiadást megért, tehát a kiadás nem volt olyan sürgető szükség, mint az eddig említett szövegek esetében. A helyzetet azonban jól jellemzi, hogy a miénket megelőző kiadás borítóján maga a cím is hibásan olvasható: *Az ifjúkori önarckép*, így, határozott névelővel, mintha valamely festmény sorsáról szólna a regény, s nem maga volna az önarckép. Maga a szöveg sem volt jó állapotban: lényegesen több beavatkozásra szorult, mint a *Dublini emberek*, és több (mintegy háromívnnyi) magyarázó jegyzetre volt szükség.

Az *Ulysses* fordításkritikai és annotációs munkálatainak közvetlen előzményeként közvetlenül befejezés előtt áll a *Kiadatlan írások* kötete. E kötet munkálatai során kristályosodott ki végleg az a munkamódszer, amelyre a jelen munkatervben vázolt működési rend is épül. A kötet a következőket tartalmazza:

- Esszék: szerepel Joyce első fennmaradt gimnáziumi dolgozata (Ne higgy a látszatnak); „Dráma és élet” című szövege, amelyre a *Stephen Hero* is hivatkozik; híres Ibsen-kritikája, az első megjelent írás, mely a Mesterhez is eljutott; a Nemzeti Színház nacionalista fordulatát ostromozó, botrányt keltő kritika, egy olasz nyelven írt esszé Írországról stb.
- Önéletrajzi írások: a *Stephen Hero* és az *Ifjúkori önarckép* alapjául szolgáló 1904-es „Önarckép”; a *Giacomo Joyce* címen ismeretes írás a trieszti tanítványa iránti plátói szerelemről.
- Levelek: az 1909-ben Norához írt pornográf elemeket is tartalmazó levél-sorozat, az *Ulysses* egyik hangpróbája, amely önálló levélregényként is olvasható; az unokájának küldött mese, amelyet *A macska és az ördög* címen önállóan is kiadtak.
- Epifániák: a negyven darab fennmaradt ifjúkori feljegyzés, amelyek jórészt megtalálták útjukat a regényekbe.

Ezen kívül a *Stephen Hero* magyar kiadásának előkészületei is megkezdődtek.

3. A tevékenység leírása

A munka természete klasszikus műhelytevékenységet igényel. Minthogy ilyesmit Magyarországon (illetve magyar nyelven) nemigen végeztek még előttünk, a kereteket magunknak kell kialakítanunk. Módszertani alapnak az tekinthető, hogy először egy adott rész annotációját kell elkészíteni, mert ennek során lokalizálhatók a magyar szöveg „problémás” helyei. Ezután diagnosztizálni kell a problémát, majd megkeresni a megoldást, és ennek alapján véglegesíteni az annotációt.

Ez a visszacsatolt ellenőrzési eljárás egyben arra is módot ad, hogy a résztvevők kölcsönösen ellenőrizzék egymás munkáját, és sokféle szempont érvényesülhessen a konszenzusos megoldásokban. A tevékenységek felosztása a szöveg követelményei szerint, pragmatikusan változhat. Elképzelhető, hogy egy-egy fejezetet valaki egyedül vállal el, a többiek háttérbe vonulnak, és csupán ellenőrzik, míg más fejezeteknél alighanem előfordul majd, hogy egy-egy résztvevő csak bizonyos tematikájú annotációkat készít el (például egyikük az ír történelemre és művelődéstörténetre, másikuk a zenei vonatkozásokra, harmadikuk a Joyce élettörténetére vonatkozó adatokat gyűjti össze). Egyes speciális utalásoknál (operák, kelta ezotéria stb.) alkalmanként külső szakértő bevonására is szükség van.

A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy heti rendszerességgel tartunk személyes konzultációt (gyakorlatilag ennek szentelünk egy munkanapot), amikor mindenki bemutatja az időközben elkészült munkát, összevetjük, értékeljük az eredményeket, és elosztjuk az új feladatokat. Ez az intenzív együttműködés (rendszeres brainstorming) a modern filológiában ismeretlen munkamódszer. A korpusz változatossága miatt a munkarend bizonyára közben is változik majd, és nyilván beletelik néhány kísérleti hónapba, míg az alap-kereteket megtaláljuk. Mindeközben minden résztvevő a maga módszerei és tempója szerint, egyénileg végzi az elvállalt munkát, amely sok esetben a filológiai aprómunkától a legelvontabb teoretizálásig húzódó ívet járja be.

A kutatócsoport összetétele feltétlenül alkalmas arra, hogy megfeleljen a feladat komplexitásának. Banálisnak tűnhet, mégis példa nélküli, hogy munkacsoportunkban az anglistika és a magyar irodalomtudomány fiatal szakértői dolgoznak együtt. Ennek a – gyakorlatilag interdiszciplináris – együttműködésnek számos előnye van. Először is olyan kiterjesztett kompetenciát eredményez, amelynek sem az anglisták, sem a „magyarosok” nem lennének külön birtokában: egyik fél az angol nyelvi és kulturális referencia, másik fél a magyar ekvivalens pontosságáért képes szavatolni. Ez ugyanakkor folyamatos, kölcsönös

ellenőrzést jelent, gyakorlatilag kiküszöbölhető a tévedések – bár megoldhatatlan helyek továbbra is maradhatnak. Végül a közös műhelymunka szelleme frissítő impulzust adhat a magukba zárkózó tudományterületeknek – erre a „hasznosítás” alfejezetben térünk ki.

A projekt fontos sajátossága, hogy a kutatócsoport nemcsak a szűkebb kutatási területeket, hanem a tudományos előmenetelt tekintve is heterogén. A többszörösen bizonyított, rangos, elismert, sokat publikált kollégák mellett ígéretes, pályájuknak még az elején tartó irodalmárok (PhD hallgatók) is tagjai. Olyan kutatókról van szó, akiknek képességeiről a magyar tudományosság szűkebb körének már volt módja megbizonyosodni, de a jelen vállalkozásnak éppen az lenne az egyik legfontosabb látens célja, hogy erre szélesebb (hazai és nemzetközi) körben is módot teremtsen.

A kutatócsoport közös munkája tehát túlnyomórészt az *Ulysses*re irányul. A gyakorlatban nemcsak kettő (a Gáspár Endre és a Szentkuthy Miklós-féle), hanem három magyar szöveget kell figyelembe venni: az 1974-es és az 1986-as, Szentkuthy nevéen megjelent kiadás (Bartos Tibor beavatkozásai révén) mintegy 30%-ban eltér egymástól. Az alábbi filológiai alapelveket számos vita során fogalmaztuk újra, és csak a gyakorlati szöveggondozás kikristályosodtak ki.

Ez a némiképp körülményes eljárás biztosítja, hogy szövegünk virtuálisan tartalmazza a magyar Joyce-recepció kritikai történetét, másként fogalmazva: kritikai igényű szövegünk mellett virtuálisan ott áll egy szinoptikus szöveg: ezzel eleget teszünk a generatív szövegkiadás korszerű elveinek, melyeket jelentős részben épp a Joyce-kiadásokon dolgozó textológusok alakítottak ki.

1. Elsődleges autoritást az 1974-es szövegnek tulajdonítunk. Azokon a helyeken, ahol ez megfelelő megoldást tartalmaz, nem változtatunk.

2. Ahol nem megfelelő, ott az 1986-os szöveghez fordulunk, és amennyiben Bartos megfelelő megoldást talált, azt fogadjuk el. Bartos pusztán stilisztikai változtatásai nem írják felül Szentkuthy eredetijét.

3. Ahol sem az 1974-es, sem az 1986-os változat nem felel meg, ott Gáspár Endréhez fordulunk, de az ő szövegének csak „konzíliumi” szerepkört tulajdonítunk, megoldásait nem vesszük át automatikusan (hiszen az ő szövege saját, önálló integritással rendelkezik, ráadásul egy másik nyelvallapotot tükröz, míg Bartos a saját szövegeit *beleírta* Szentkuthyéba, mintegy felülírva annak autoritását)

4. Saját, új megoldáshoz csak ezek után folyamodunk. Az erre vonatkozó elvek egy részét a Pyrrhus-példa kapcsán ismertettük, ez azonban (a gyakorlat felől nézve) csak egyetlen hibatípust fed le. Miután tudatosítottuk, hogy ezen a szinten az elsődleges feladat a Szentkuthy-féle szöveg hibáinak lokalizálása, osztályozása és a javítási módszerek kidolgozása, az itt következő hat hibakategóriát sikerült megkülönböztetni. A hibák struktúrája természetesen meghatározza a korrekciós munka struktúráját is.

1. Egyértelmű sajtóhibák, például a 3. részben „Heva, meztelen Éva” helyett „Hova...” szerepel. Ezt igen egyszerű kijavítani, s a javítással a fordítói szándéknak megfelelő szöveget állítjuk helyre.
2. Banális nyelvi félrefordítások, például a 4. részben „Now it could bear no more” helyett Szentkuthynál „Nem bírja már tovább” szerepel, holott a „bear” ige a számos értelme közül itt nem kibírásról, hanem a gyermek kihordásáról van szó. Gáspár Endrénél, helyesen: „Nem tud többé szülni.”
3. Kulturális félrefordítások: Szentkuthy vélekedésével ellentétben itt Richmond nem a londoni városrész, hanem egy dublini kórház, tehát határozott névelő kell elé: *a* Richmond. Hasonlóképpen (csak éppen fordítva) Dolphin’s Barn nem kocsmá, hanem egy városrész, tehát el kell hagyni előle a névelőt. (Természetesen bonyolultabb esetek is akadnak.)
4. Szerkezeti hibák: amikor Szentkuthy (véltetőleg pusztá feledékenységéből) nem marad hű egy megtalált megoldáshoz, és ezzel fontos szerkezeti szálát veszíti el. M’Intosh, az esőkabátos ember Szentkuthynál négy különböző néven szerepel: Weese Hatlan (vízhatlan), esőkabátos, viharkabátos (és Vihar Lipót), valamint M’Intosh. Egy másik szereplő, Skin-the-goat egyszer Kecskenyűző, egyszer Gáláns Gida.
5. A „túlfordítás”, az ellenőrizetlenül túlpörgő nyelvi kreativitás esetei. Ezek olyan halandzsaszövegek, mint például „Potom rokon a szirtfokon de radikál a Rubikon” a *Rocky Road to Dublin* című ballada két sora helyett. Ezeknél a hibáknál Gáspár szövege fontos forrás lehet.
6. Végül az elméletileg is lefordíthatatlan helyek, mint a fentebb említett Pyrrhus, vagy az eredetiben is magyarul szereplő mondatok. Itt különösen nagy teher hárul a jegyzetekre.

A gyakorlati célszerűség kialakította munkamódszer a következőképpen írható le: Az első fázisban a kutató egyénileg feldolgozza az elvállalt fejezetet, elkészíti a maga szövegváltozatát, külön jelezve a 100%-os bizonyosságú változtatásokat (például a nyilvánvaló tévedések javítását); a javítási javaslatokat (például stilisztikai problémák esetén); valamint a nyitott kérdéseket, amelyekben a kutatócsoport tagjaitól kér segítséget. Ezután következik a második fázis: a változatot mindenki elolvassa, ellátja megjegyzéseivel, és munkaértekezlet keretében megvitatjuk a szöveget, majd a kutató (az adott fejezet felelőse) feldolgozza a javaslatokat, és újra a többiek elé terjeszti. Ekkor történik meg a szöveg többi

részére kiható megoldások véglegesítése. Végül a harmadik fázisban következik (a közben készített jegyzetanyagra építve) az annotációk megszővegezése. Ezt már csak egy végső, szerkesztői összeolvasás követi.

4. Szakirodalmi előzmények

A Joyce-kultusz és a Joyce-irodalom valódi kiterjedése felmérhetetlen, még akkor is, ha csupán legszigorúbban vett tudományos vonatkozásait vesszük figyelembe. Nem túlzás azt állítani, hogy hatását tekintve ma James Joyce látszik az európai kultúrkör legjelentősebb huszadik századi szerzőjének. Szempontunkból ez talán úgy érzékeltethető a legszemléletesebben, ha végigtekintünk az irodalomtudomány teljes spektrumának Joyce munkásságával foglalkozó metszetén. Azt láthatjuk, hogy számos tudományterület legnagyobb, új mércét állító teljesítményei éppen Joyce kapcsán születtek.

A hagyományos, pozitivista, biografizáló irodalomtudomány egész történetének egyik csúcspontja Richard Ellmann hatalmas monográfiája (Oxford, 1959), amely levelek és dokumentumok ezreinek, túlélő kortársak százainak hét-nyolc országra kiterjedő felkutatásával minden elképzelésnél pontosabb életrajzi (következésképp pedig pszichológiai és szociológiai) rekonstrukciót valósított meg, s ezzel minden további Joyce-kutatás megkerülhetetlen alapkézikönyve lett.

A textológia egész módszertanát átformálta és új alapokra helyezte Hans Walter Gabler, amikor munkatársaival 1984-ben megjelentette az *Ulysses* kritikai és szinoptikus kiadását. Ez a sok éven át készült háromkötetes munka új alapszöveggé vált, de egyben el is jutott egy teoretikus végpontra, kirajzolta a textológiai kérdésfeltevés határait. (Egyes vélemények szerint át is lépte e határt, ezért komoly viták középpontjába került.) Gabler műhelyének eredményei nem csupán inspirációt jelentenek projektünk számára, hanem közvetlen mintát: mi hasonlóképpen kívánjuk újragondolni a fordításelmélet, az interlingvális kommunikáció lehetőségeit.

Hogy a kortárs irodalomelmélet számára mit jelent Joyce munkássága, azt csak néhány illusztrációval próbálom érzékeltetni. A hatalmas termésből csupán két kismonográfiára utalnék: az egyiket a strukturalista irodalomtudomány és az irodalomszemiotika egyik atyja, Umberto Eco írta, a másikat a dekonstrukció (s közvetve a posztmodernitás) talán legnagyobb guruja, Jacques Derrida. Mi húzhatná alá erőteljesebben Joyce teljesítményének egyetemességét, mint két ilyen formátumú, s egymástól ilyen távol eső tekintély osztatlan

érdeklődése? De az érdeklődés és az elemzési kedv semmivel sem kisebb a recepcióesztétika, az irodalmi antropológia vagy a feminista kritika diszkurzusában. (Talán az elméleti munkák közül külön kiemelésre érdemes még a Derek Attridge–Daniel Ferrer szerkesztette *Post-structuralist Joyce* című kötet.) Joyce munkásságának (és e munkásság tudományos igényű feldolgozásának) fontosságát az is aláhúzza, hogy több, tudományossággal egyébként nemigen foglalkozó „szépirodalmi” (Samuel Beckett, Anthony Burgess stb.) is esszét, tanulmányt, könyvet szentelt neki.

A közvetlen irodalmi hatás mértéke is megbecsülhetetlen. Az itt vázolt vállalkozás egyik mellék-feladata lesz e hatás magyarországi vonatkozásainak felkutatása, hiszen ez néhol bevallottan (Szentkuthy), néhol félig-meddig rejtve (Ottlik, Esterházy, Nádas) erőteljesen jelen van.

A magyarországi tudományos recepcióra ugyanakkor máig rányomja bélyegét Szerb Antal „blöff” minősítése *A világirodalom történetében*. Magyarul mindössze két könyv olvasható Joyce-ról. Az egyik Egri Péter 1967-es összehasonlító monográfiája, amely minden jó szándéka és adatgazdagsága mellett mégiscsak a kor realizmuseszményét kéri számon a szerzőn, aki így óhatatlanul alulmarad Thomas Mannal szemben. Jellemző vonása az időszaknak, hogy Joyce műve ekkoriban még hozzáférhetetlen volt Magyarországon. A másik könyv, E. Naganowski ismeretterjesztő célzatú kismonográfiája már Szentkuthy fordítása után, annak kapcsán jelent meg, de nem volt alkalmas arra, hogy az irodalomértést új alapokra helyezze.

Ezután évtizedekig alig esett szó Joyce munkásságáról. Az *Ulysses*t és az *Ifjúkori önarcképet* ugyan újranyomták néhányszor, de a *Dublini emberek* és a költemények új kiadására az ezredfordulóig kellett várni. Az utóbbi néhány évben e kiadások mellett korszerű szemléletű tanulmányok, doktori disszertációk készülnek Joyce munkásságáról, szemináriumok, szimpozionok foglalkoznak műveivel, és magyar kutatók sikerrel vesznek részt nemzetközi Joyce-rendezvényeken. Ezek az eredmények elsősorban a jelen vállalkozás résztvevőinek nevéhez köthetők.

5. A hasznosítás lehetőségei

Mínt hogy a kutatási tervhez kiadási terv is csatlakozik, a munka ütemezése és a publikálás minkéntje adottnak látszik. A résztvevők személye és a téma konkrétságában is szerteágazó volta garantálja, hogy a közbenső teljesítmény messze túlmenjen a kutatás állásáról szóló

kötelező éves jelentéseken. „Melléktermékként” szükségszerűen fordításelméleti, interpretációelméleti, valamint interdiszciplináris komparatív tanulmányok jönnek majd létre, továbbá a munkának magyar irodalomtörténeti vonatkozásai is vannak Joyce magyar forrásai, fogadtatástörténete, poétikai hatása témakörében. A publikált munkák tudományos és oktatási (ezen belül felsőoktatási) hasznosságához nem férhet kétség: a javított szövegű és annotált kiadások lehetővé teszik a huszadik századi világirodalom egyik legjelentősebb életművének méltó és színvonalas oktatását, félreértések és félremagyarázások tömegét oszlatják el, miközben kiindulási alapot szolgáltatnak az új, tudományos vagy irodalmi szándékú interpretációkhoz.

A feldolgozott adatmennyiség nem kizárólag a gondozott szöveg annotációiban hasznosítható. Először is létrehozunk egy nemzetközi kisugárzású magyar Joyce-honlapot, amely (regisztrált felhasználók számára) szinoptikus elven elérhetővé teszi az összes szövegváltozatot, így az interpretációelmélet, fordításelmélet alapvető forrásává válhat.

A projekt keretei között feldolgozott adatokat kategóriánként újrarendezve enciklopédikus formában is hozzáférhetővé tesszük (például: az összes szereplők enciklopédiája, előfordulásaik a művekben, mintáik, „ekvivalenseik” a valóságban; Joyce összes földrajzi nevei; történelmi utalásai stb.) Ilyen típusú Joyce-enciklopédia még nem létezik, ha megvalósul (akár elektronikus, akár könyv-formában), széles nemzetközi érdeklődésre tarthat számot.

A közös és eredményes munka összekovácsolja ezt a csapatot, amely köré további munkatársak és érdeklődők gyülekeznek majd. Joyce körül, a fordítás körül, a nyelvek és kultúrák közvetíthetősége körül annyi a feltáratlan kérdés, hogy a munkafolyamat melléktermékeként értékes fordítás és interpretációelméleti, stilisztikai, poétikai, komparatisztikai tanulmányok készülnek. Ezek a második év végére lehetővé teszik, hogy konferenciát szervezzünk körük. Ez az esemény azután intézményesülhet, és szellemi alapul szolgálhat egy magyarországi Joyce-kutatóközpont kiépítéséhez. Ilyen központ Joyce életének számos fontos állomásán (Triesztben, Zürichben, s persze Dublinban) működik már. Egy magyarországi társintézmény létrehozása beláthatatlan előnyökkel járna: a vendégelőadók és kiadványok cseréjén kívül keretet adna ennek az egyedülállóan termékeny, ironikus elemekben is gazdag kultusznak, amely az irodalomtudomány teljes spektrumát inspirálja és folytonos megújulásra készíti.

Magyarországon egyelőre nincs jelen olyan erős alapítványi vagy városi támogatás, mint az említett európai helyszíneken. A jelen vállalkozás maximális célja tehát az, hogy anyagi alapok hiányában lerakja egy ilyen jövőbeli intézmény szellemi alapjait.

A projekt saját honlapja (rövidesen)

www.mjjm.hu

Zurich James Joyce Center

<http://www.joycefoundation.ch/>

The International James Joyce Foundation

<http://english.osu.edu/research/organizations/ijjf/>

James Joyce Quarterly

<http://www.utulsa.edu/jjq/>

James Joyce Society, New York

<http://joycesociety.org/>

James Joyce Centre, Dublin

<http://www.jamesjoyce.ie/>

The Trieste Joyce School

<http://www2.units.it/triestejoyce/>

Ulysses Concordance

<http://www.doc.ic.ac.uk/~rac101/concord/texts/ulysses/>

Joyce Images

www.joyceimages.com

The Brazen Head

<http://www.themodernword.com/joyce/>

A projekt konkrét eredményei: publikációk és előadások listája

• Könyvek:

James JOYCE: *Ulysses*. 606 lap, fűzött, kemény táblás [mellékelve a 6. munkaszakasz részjelentéséhez]

James JOYCE: *Stephen Hero*. Utószóval és jegyzetekkel, 250 lap [mellékelve a 3. munkaszakasz részjelentéséhez]

• Elfogadott kézirat:

GULA Marianna: *Tale of a Pub*. (approx. 260 pages), Universits Press of Florida (Gainesville)

• Tematikus folyóiratszám:

Kalligram, 2008. június. Szerkesztette SZOLLÁTH Dávid (a benne megjelent publikációkat lásd alább)

• Megjelent tanulmányok:

GULA Marianna: 'As Good as Any Bloody Play in the Queen's Royal Theatre': Reading the 'Cyclops' Episode of James Joyce's *Ulysses* as Performance." *Irish University Review* 36:2 (Autumn/Winter 2006). 257-80.

GULA Marianna: Figures of Sweeney: A Note on Brian Friel's *Molly Sweeney*. *Epona* 1 (2007): 5 pp. 2009 Március 10. <http://www.epona-journal.hu/epona_languages/English/files/Gula_essay.pdf>.

KAPPANYOS András: Ír úr ír. *2000*, 2008. május, 56–61.

ESTERHÁZY Péter és KAPPANYOS András: EP, JJ, ETC. (beszélgetés) *Kalligram*, 2008 június, 4–14.

Fritz SENN: „Majdnem szem elől tévesztettük a tényt, hogy Bloom alapvetően a roston sült birkaveséért rajong, de be kell érnie a második kedvencével” (interjú). Fordította KISS Gábor Zoltán és SZOLLÁTH Dávid) *Kalligram*, 2008 június, 15–23.

GULA Marianna: „Önlelke könyvében olvasva”. James Joyce Munkácsy Mihály *Ecce Homo*járól. *Kalligram*, 2008 június, 31–36.

KISS Gábor Zoltán: Az *Ulysses* mint regényszervező elv (ismertetés Will Christopher Baer műveiről) *Kalligram*, 2008 június, 37–40.

KAPPANYOS András, At the End of One's Witz: Translation Theory – And Some Practice, *Papers on Joyce* (Spanish James Joyce Society, szerk. Carmelo Medina Casado) 14, 39-50.

KAPPANYOS András, Fragments of a Report: *Ulysses* Translation in Progress = PIKLI Natália szerk., *Kinek tetszel milyen hitet – Who to believe expecting what* [Géher István Emlékkönyv] ELTE Btk, Budapest, 2010. 262-273.

• **Elfogadott tanulmányok:**

GULA Marianna: Gain is Her Loss: From a Translator's Workshop

KAPPANYOS András: Fragments of a Report: *Ulysses* Translation in Progress

[Mindkettőt elfogadták az *European Joyce Studies* készülő fordítás-számába, ám a kötet munkálatait a felelős szerkesztő Christine von Boheemen leállította, így az anyag átkerült a *James Joyce Quarterly*-hez, ahol most megjelenésre vár. A kötet szerkesztője Jolanta Wawrzycka, (Radford University)]

GULA, Marianna: 'Reading the Book of Himself': James Joyce on the Hungarian Mihály Munkácsy's Painting *Ecce Homo*." *Joycean Reunions: XX International James Joyce Symposium Volume*. Szerk. Brandon KERSHNER and Tekla MECSNÓBER.

• **Tudományos előadások:**

GULA Marianna: "Ulysses on the screen: the Reismann-Zukofsky script" 2006 Augusztus: Zürich nemzetközi Joyce műhely (Cinematic Joyce)

KAPPANYOS András: "Going forth he met Butterly": Untranslatable Elements in James Joyce's Works. [Elhangzott: HUSIS 1, PTE, Pécs, 2007. szeptember 14-15.]

KAPPANYOS András: A könnyű, a nehéz és a lehetetlen. [Elhangzott: Lefordított és lefordíthatatlan világok. PPKE, Piliscsaba, 2007. november 10.]

KAPPANYOS András: The Creativity of Remembrance: Joyce and His 'Whetstones' [Elhangzott: Literature and Literary Theory. A Bolgár tudományos Akadémia és az MTA Irodalomtudományi Intézetének konferenciája, 2008. december 1–2., Szófia]

KAPPANYOS András: A fordító hazugságai. [Elhangzott: *Irodalom és referenciális igazság*. Az MTA Irodalomtudományi Intézet és az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszak közös konferenciája, 2009. december 8-9.]

SZEGEDY-MASZÁK Mihály: A fordítás hűsége: kísértés vagy ábránd?

KISS Gábor Zoltán: Az Ulysses-protokoll: A kritikai fordítás algoritmusai.

GULA Marianna: A rév és a vám: A fordítás során keletkező hozzáadott érték jelenségéről.

SZOLLÁTH Dávid: Leletmentés: Válogatott szentkuthyzmusok az Ulysses szövegében.

KAPPANYOS András: Joyce mint klasszikus auctor és mint magyar invenció.

[Az utóbbi öt elhangzott: A kritikai fordítás kérdései és lehetőségei (Az új Ulysses-fordítás tapasztalatai), a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának tudományos ülése, Budapest, 2010 január 20., MTA Székház. Elnök: Ritóók Zsigmond. Az előadások letölthetők az MTA

honlapjáról: <http://www.mta.hu/index.php?id=3765>, nyomtatott publikációjuk az *Alföld* szeptemberi vagy októberi számában várható.]

• **Ismeretterjesztő előadások, interjúk, stb:**

KAPPANYOS András: A *Stephen Hero* bemutatása, 2007 Szombathely, június 16.
ZSÓTÉR Sándor közreműködésével.

KAPPANYOS András–SZOLLÁTH Dávid: A *Kalligram* Joyce-száma és az *Ulysses*-projekt: Bemutató a szombathelyi Blum-házban, 2008. június 16.

CSORDÁS Lajos: Joyce érthető. Interjú Kappanyos Andrással. NOL, 2010 február 2.

SZEKERES Dóra: Végre érteni fogjuk az *Ulysses*t. Litera, 2010. január 22.

A projektben részt vevő kutatók ezen felül – egyéb irodalomtudományi szakterületeken – két könyvet és mintegy 40 további tanulmányt jelentettek meg a projekt futamideje alatt.